

Никола Цветковић

МИЛАН С. ДИМИТРИЈЕВИЋ - НАУЧНИК СВЕТСКОГ ГЛАСА И ИМЕНА

1.

Велики продори и открића у освајању космоса постављају нове задатке и циљеве модерној астрономској науци, а она зрачном снагом имагинације осветљава звездане путеве у Васиону. „Кроз коштану срж космоса“, како би рекао песник,¹ може се стићи до неслућених подвига, али тек након ослобађања од уобичајених интелектуалних схема, окоштале традиције и ограничавања мисли о небеским световима. Јер, ако се брзином мисли броје и пребројавају галаксије и разазнају незнани простори Универзума, могу се остварити задаци савремене астрономије, новог живота стварања и ванземаљске egzистенције. Модерна наука, а у њеном склопу и астрофизика, напредују крупним корацима од седам миља. Нова научна сазнања, продори и открића, уместо да лекују учењаке од охолости, дају им великог полета у смеру радикалног померања граница свесвета.

Милан С. Димитријевић је дао значајан допринос креативном повезивању и практичној примени астрофизичких и физичких сазнања, код нас а и у свету. Успешним окупљањем научних посленика различите оријентације и духовно интелектуалне провенијенције, у периоду 1995-2010, организовао је или учествовао у организовању више међународних научних конференција са суседним земљама: Бугарском (7), Румунијом (4), Мађарском (1), као и Грчком (1) и Белорусијом, уз укључивање научника из сродних и граничних области. Објединио је и организовао ствараоце из разноликих сфера, на које подстицајно утичу космички мотиви. Веома много је допринео ширењу и богаћењу астрономских сазнања и достигнућа широм Србије и бивше Југославије (многобројна надахнута предавања, плодотворно учешће у сваковрсним медијима), популаризујући и афирмишући најактуелније задатке у астрономији. Са изванредним смислом за тимски рад и креативно окупљање младих у својеврсној „школи“ астрофизичких посленика, дао је основу за даљи полетни развој модерне астрофизике, као и суседних и граничних области, на Астрономској опсерваторији у Београду и шире.

О истраживању васионе Милан С. Димитријевић пише у сличном духу, истичући да оно представља једну од највеличанственијих

¹ Мирослав Лилек, Бродски дневник, Ново дело, Просвета, Београд, 1986.

интелектуално-стваралачких авантура савременог човечанства. У тек минулом двадесетом веку наш космички хоризонт и виђење универзума је у толикој мери проширено "да за то не налазимо примера у досадашњем развоју људског рода". Па ипак једно од круцијалних питања модерне астрономске науке о постојању живота изван Земље још увек тражи одговор.

При разматрању токова развоја астрономских наука у XX веку Димитријевић констатује да пре једног века нисмо знали зашто сјајају звезде, а већина истраживача васионе је претпостављала да је универзум вечан и у основи непроменљив. Међутим, ми данас знамо да је "космос релативно млад и да се током свог развоја драматично мењао. Нуклеарне процесе услед којих звезде сјаје истражујемо у лабораторијама".²

Да би се у савременој науци па и модерној астрофизици остварило много више и плодотворније од дескрипције најновијих појединости, неопходна је креативна и имагинативна одважност, већа узноситост духа, много виши и обухватнији начин мишљења и интердисциплинарног виђења, целовитији поглед на свет и једна неупоредиво шира и интегралнија научно-теоријска и филозофска култура упућена ка синтезама.³

Наука у општијем смислу, па и астрофизика је за Милана С. Димитријевића, сложен процес историјског настајања и низ активних односа у непрекидном кретању, што важи и за сазнавање уопште, као и за делатни систем знања које тежи одређеним закономерностима. Научно-експериментална активност у споју и јединству са теоријским преиспитивањима је узоран вид и кристализовано начело дијалектичко-процесног посредовања и везе између астралних кретања, космичких догађања, свеукупне природе, друштва и човека-истраживача. А научно-теоријско знање и креативно искуство је средишње место делотворних веза између човека, научних, астрономских и других инструмената, природе и савремених метода стварања и откривања нових вредности и истина. Научник уопште, као и научник-астрофизичар данас је студијски посленик-експериментатор а не само теоријски мислилац, јер његово умовање контролише животно-делатни прахис и обрнуто, животни прахис, нови сазнајни продори и открића исправљају и дорађују његове теоријске концепције.

За Милана Димитријевића, наука је непрекидни ток настајања и развоја концепција, као што су на пример оне о простору, стварности, постојању; а научне истине, у складу са тим, нису нешто коначно и једном за свагда дато. Наука као историјско-развојна категорија у

² Димитријевић пише да нас светлост најудаљенијих галаксија које проучавамо враћа "у прошлост од неколико милијарди година после настанка Универзума, а позадишко зрачење које испитујемо је остатак прве прасветлости која је синила триста хиљада година после почетка, много пре него што су прве галаксије формиране". – М. С. Димитријевић, Развој астрономије у XX веку. „Наше стварање“. Лесковац, 2004. LL, 3, стр. 305.

³ Н. Цветковић, Интелектуалци и наука на савременом универзитету. Зборник са научног скупа "Од Лицеја до савременог универзитета и универзитета будућности", Крагујевац, 17. и 18. децембар 1998, стр. 335.

непрекидној процесуалности је плодотворни облик креативног бића и мишљења помоћу којих се разазнаје есенција објективно-субјективног постојања ствари и стално кориговање и усавршавање начина сазнавања и његовог оваплоћења.

Попут оних који су му истински узор, од Тесле и Милутина Миланковића, преко Ђорђа Станојевића, до оца Сергија Димитријевића, кога Добросав Бјелетић⁴ и аутор ове књиге сматрају великаном српске науке и културе, а посебно нумизматике,⁵ и Милан је креативно присутан у десетак научних области. Набројимо само неколико најважнијих: спектроскопија звездане и лабораторијске плазме, физика Сунца, физика звезданих атмосфера, атомски сударни процеси у астрономији и физици, физика плазме и ласера, те драгоцени радови, прилози и научне конференције из области историје, филозофије и развоја природних наука, посебно астрономије и астрофизике, као и археоастрономије и астрономије у култури.

Астрофизичар Милан С. Димитријевић, знаменити научни посленик од гласа и имена у европским и светским просторима, многострана је и несустала трагачка личност и појава у више разноликих подручја научног, уметничко-поетског,⁶ етичког, социјално-политичког, издавачког, студијско-педагошког, културно-просветног и духовног делања и друмовничко-путешественог вијања земљином шаром. У његовом полифону бићу стекло се више даровитости разних врста: од учењачко-визионарске, песничке, визуелно-творачке, преко књижевно-есејистичке и публицистичке, до методичко-наставне и реторичко-предавачке. Као научник и истраживач широких духовних хоризоната, богате имагинативности и делотворне самосвести, разуђено концепцијски сагледава свет и живот, отварајући нове путеве и могућности у областима где се стваралачки потврђује. Додајмо овде да чувени филозоф Бранислав Петронијевић на једном месту у резимеу својих радова истиче да велике личности имају права да потврђују своје постојање и своју делатност као творци сваке више цивилизације.⁷

За скоро четири деценије научног, књижевно-поетског, монографског, историографског, уредничког,⁸ публицистичког и предавачког⁹ рада, Милан С. Димитријевић је објавио више од двадесетак књига, укључујући ту и иновирани издања превода његових уџбеника. Уз то, научна библиографија овог аутора бројала је

4 Проф. др Добросав Бјелетић, Слово о великанима I, Београд, 1998, стр. 225-241.

5 Динар, нумизматички часопис, Београд, 2003, бр. 21, стр. 67-68.

6 Милан С. Димитријевић, Лексикон писаца лесковачког краја, Лесковац, 2003, стр. 26-27.

7 Бранислав Петронијевић, Резиме филозофских и научних радова, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 114.

8 Скоро четрдесет година сарађује у Висиони, коју је уређивао пуце две деценије (1985-2004); као и научне публикације Астрономске опсерваторије (Serbian Astronomical Journal, Publications of the Astronomical Observatori of Belgrade), те серију Публикације Астрономског друштва „Руђер Бошковић“ (више десетина).

9 Према расположивој евиденцији одржао је више од триста јавних предавања на разним трибинама, у школама, библиотекама, универзитетским установама, у бројним местима бивше Југославије и иностранству (Види Библиографију радова М. С. Димитријевића, одељак о предавачкој активности

2003. године нешто мање од 700 јединица. У међународним научним часописима публиковано му је, према овој библиографији, 169 научних радова, уз још два прилога монографског карактера, у коауторству са проф. др Николом Коњевећем. Од тог укупног броја 85 радова му је штампано у најеминентнијим европским и америчким астрономским часописима.¹⁰ Уз то, дао је и драгоцен допринос у организовању научно-стручних скупова и конференција међународног значаја.

Овде треба посебно истаћи да М. С. Димитријевић, и поред врло динамичног и плодотворног научно-истраживачког рада, налази времена и могућности за друштвено-политичко ангажовање и активно делање у управним органима. Као посленик Института за примењену физику у два маха је био биран за члана појединих тела, уз пуно поверење сарадника. Ту је био и члан Научно-стручног већа, а радио је и у бројним комисијама. По доласку на Астрономску опсерваторију још се више шири опсег ове његове делатности, поред осталог и на подручје партијско-политичког рада: постаје секретар и заменик секретара основне организације СК, потом заменик председника радничког савета, као и председник Научног већа; а присутан је и у раду неколико комисија. Од 21. новембра 1994. до 1. јула 2002, био је директор Астрономске опсерваторије у Београду.

Вредно је помена да М. С. Димитријевић, поред писања научно популарних чланака у разним часописима, листовима и књигама, остварује плодан рад у струковним организацијама, наставно-педагошком и уредничком деловању, као и на друштвеном пољу. Тако, на пример, члан је међународних стручних организација као што су Међународна астрономска унија где је ко-председник Радне групе за ширење линија и члан Организационог комитета Комисије 14, Евроазијско астрономско друштво у коме је члан управе и на челу Представништва ове организације у Србији, Европско астрономско друштво где је члан највишег његовог органа – Савета, а био је и члан Европског физичког друштва, из кога је иступио у знак протеста због његове политике према санкцијама Савета безбедности Уједињених нација против науке. Уз то, носилац је одређених функција у југословенским и српским стручним удружењима: био је секретар Координационог одбора астрономских институција Југославије; члан председништва и од 2009. председник Друштва астронома Србије; председник Астрономског друштва „Руђер Бошковић“ (1982-2004), члан Друштва физичара Србије и члан матичног Одбора за астро-геонауке.

Кад је реч о Димитријевићевој научно-педагошкој активности, треба нагласити да је још од 1982. године држао предмет Астрономске спектроскопије на постдипломским студијама из астрофизике на Природно-математичком факултету у Београду. При том, од 1980. године, једно време је био члан научно-наставног колегијума за

¹⁰ Наводимо овде неколико важних: *Astronomy and Astrophysics*, *Astrophysical Journal*, *Physical Review*, *Journal of Physics*.

постдипломске студије на смеру Теоријска физика, област усмеравања Атомска и молекуларна физика - предмет Теорија Штарковог ширења спектралних линија. Под његовим руководством урађено је више дипломских радове из физике плазме, као и неколико магистарских радова, и докторских теза.

Из овог општег, панорамског погледа на научно-истраживачку делатност М. С. Димитријевића, можемо запазити његово врло разуђено интересовање, ширину и продубљену аналитичност у преиспитивању отворених проблема, као и разноликост области и сфера изучавања. Уопште узев, његову научну активност битно карактерише свестрана информисаност, оријентација на крупна актуелна питања, висок степен стручног прилаза, смело промишљање, и смисао за синтезу. О високом нивоу Димитријевићевих научних резултата и домаћаја недвосмислено говори и то што су они веома добро прихваћени у научној јавности и цитирани у иностраној научној литератури, од стране најбољих стручњака за астрофизику, лабораторијску плазму и сударне процесе, као што су: Ханс Грим, Мајкл Ситон, Б. Башек, Ф. Рид и др, чија су имена од важности за поменуте области. Поред тога, поједина његова стваралачка достигнућа и продори нашла су места у студијским монографијама о истраживању звезданих атмосфера и проучавању спектра лабораторијске плазме, на пример. Те и друге сличне монографске прилоге одликује усредсређеност на битне Димитријевићеве научне захвате до којих је дошао у мукотрпном плодотворном раду. У појединим приручницима и уџбеницима, укључујући и оне које је писао у коауторству, изложена су и његова гледишта, која могу да представљају и једну од полазних основа за даља истраживања, или упориште за ближе и потпуније информисање. Неки од важнијих Димитријевићевих студијских резултата ушли су у одговарајуће компјутерске програме и темељне базе података и, гледано са нашег становишта, остварили и доста видан и значајан уплив и у међународним релацијама.

Гледано у целини, Димитријевић је успоставио и деценијама развијао и неговао врло богату и разнострану међународну сарадњу, потврђујући своје делотворно присуство у многобројним иностраним часописима, зборницима и публикацијама. Значачки је, у разматраном периоду, организовао двадесетак међународних и националних научних конференција, симпозијума, астрономских семинара и других сличних скупова. Теме тих научних састанака, од којих је многе и лично водио и осмишљавао, захватале су отворена питања и проблеме астрофизике, развојних токова и процеса у астрономији, до бројних актуелних космичких појава и новина. На овим скуповима учествовало је преко хиљаду научних посленика, међу њима и оних најеминентнијих, из земље и иностранства.

Прве монографије

Осврнимо се укратко на значајнија монографска остварења Милана С. Димитријевића, имајући у виду хронологију њиховог објављивања.

Према расположивим подацима с краја осамдесетих година XX века када је Милан припремао прве обухватније монографије о облику спектралних линија, Европска космичка агенција (ESA) је објавила да је само на подручју Европе преко 2000 научних посленика, различите усмерености и специјалности, деловало у области космичких истраживања и користило нова сазнања, открића и резултате.¹¹ Наш врли истраживач Димитријевић, већ афирмисани научни посленик средње генерације, стваралачки се укључио у ту велику плејаду југословенских и европских учењака. Још тада објавио је многобројне радове из области модерне физике и астрофизике у међународним часописима и публикацијама и учествовао на више десетина научних скупова. Један је од најплодотворнијих научника Астрономске опсерваторије у Београду, где је на неколико обухватних пројеката успешно ангажован најкреативнији научни потенцијал у овој области. Милан је више година успешно руководио овим важним научним центром и заједно са сарадницима конципирао његове развојне програме, организујући велики број знаменитих научних скупова, симпозијума и научно-стручних конференција, афирмисаних у балканским и европским релацијама. Поред перманентног научно-истраживачког и студијско-монографског рада предано и неуморно је радио на широјој популаризацији многоврсне физике универзума, на што ћемо посебно указати, као и на вишестрану уредничко-организаторску активност у неколико угледних часописа, публикација и зборника које је утемељио, а објављује их у серијама. Његов укупан научно-истраживачки, монографски, студијски, приређивачки, организаторски, предавачки, преводилачки, уредничко-публицистички и песнички рад, показује да је свестран научник-истраживач модерно ренесансне усмерености, разнородних интересовања, највишег образовања и културе, зналац неколико европских језика (руски му је као матерњи), велесветски путник и друмовник, који је превазишао свога оца и лиричар савремене космичко-символистичке и неосимволистичке оријентације, из песничке школе Миодрaга Павловића (1971/72) са одјецима певања Бранка Миљковића. У тридесетогодишњој сарадњи са Париским опсерваторијом, француски језик, дух и културу је „упио“ попут француског ђака; док је од баба Софије, која је пре поласка на студије, предавала руски и математику, скоро у свему прихватио језик, културу, одговарајуће васпитање, обичаје, фолклор и традицију овог народа, као да је био руски ђак.¹²

¹¹ X. Милошевић, Наши научници у међународној астрономској подели рада – Шачица звездане прашице, "Народна армија", 20. 09. 1990.

¹² Н. Цветковић, Погледи на новчарство краља Милутина у нумизматичкој збирци и делима Срђија

Целином свог обухватног и вишесмерног дела Милан С. Димитријевић се уклапа у најбољу астрономску традицију овог поднебља која је изнедрила Руђера Бошковића, чије име носи Друштво на чијем је челу био 22 године, и Милутина Миланковића, на чијим је Изабраним делима радио као члан Редакционог одбора¹³ и редактор његових Канон осунчавања Земље и његова примена на проблем осунчавања ледених доба (I-II) и Небеска механика – Историја астрономске науке,¹⁴ за коју је написао и предговор.¹⁵

У једном обимнијем раду с почетка осамдесетих година,¹⁶ насталом у коауторству са Николом Коњевићем, Димитријевић указује на допринос југословенских аутора истраживању Штарковог ширења спектралних линија плазме, обликујући при том прву библиографију домаћих истраживања на овом пољу. Нећемо погрешити ако утврдимо да је управо тај прилог најавио будућу серију књига. Изгледа док је припремао густудијуродиласеидејаоретроспективномбиблиографском захвату. Још тада су, чини се, у основним појединостима, концепцијски па и методолошки засноване и књиге које ће уследити крајем те исте деценије и почетком наредне.

После вишегодишњег преданог и систематског прикупљања библиографског материјала настала је корисна књига Милана С. Димитријевића Истраживања облика спектралних линија у Југославији 1962-1985 (Библиографија и индекс цитата). Она се састоји из два складно уобличена и спретно организована дела. У првом одељку је изложен сажет преглед и фактографска анализа истраживања облика спектралних линија у Југославији, у назначеном раздобљу, са јасним оценама. Ту је посвећена одговарајућа пажња важности, функцији и значајутих истраживања уз имплицитно назначивање даљих могућности испитивања у овом смеру. А у другом обимнијем одељку презентирана је целовита библиографија радова југословенских истраживача. Уз то, указано је на историјат уплива сваког појединог објављеног чланка на токове савремене науке и то помоћу навођења извора у којима су цитирани прилози публиковани.

Уводни део те концизне анализе сав је у знаку истицања пуне важности и значаја темељних испитивања астрофизичких и лабораторијских спектра, будући да се до битних информација

Димитријевића, у зборнику са научног скупа „Манастир Бањска у доба краља Милутина“, Косовска Митровица, 2005/7, стр. 183-185. Видети уводна разматрања о Србији Димитријевићу као модерном ренесансном духу нашег времена.

13 Поред Милана С. Димитријевића, чланови Редакционог одбора, између осталих, били су: академик Александар Леспић, академик Федор Месингер, академик Никола Пантић, академик Слободан Рибникар, академик Милоје Р. Сарић, академик Никола Хајдин и др.

На челу овог Редакционог одбора налазио се проф. др Добросав Бјелетић, иницијатор и творац више од 30 остварених пројеката дела великана српске научне мисли, захваљујући којима се утиснује национална самосвест.

14 Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

15 Исто, стр. 7 – 10.

16 М. С. Димитријевић, Н. Коњевић, Ширење спектралних линија у плазми, „Савремена истраживања у физици“, Институт за физику и Научна књига, Београд, 1981, стр. 191-217.

о космосу долази анализом зрачења различитим методама. „Истраживање спектралних линија је од важности за истраживачке програме специјалних лабораторија и институција основаних са циљем да обезбеде основне физичке податке астрономима...“ Даље се наглашава да је изучавање облика спектралних линија предмет рада једне веома важне комисије за фундаменталне спектроскопске податке високоцењене Међународне астрономске уније.

У следећем ставу М. С. Димитријевић све бројне отворене проблеме битне за проучавање облика линија, дели у шест категорија¹⁷ систематизованих по степену општости. А потом скреће пажњу на могућу поделу астрофизички значајних спектралних линија на мањи број изузетно важних за које су потребна детаљнија проучавања и остале где је довољна и приближна процена.

При крају уводног одељка Димитријевић пише о томе шта све подстиче интерес за податке о облицима спектралних линија, апострофирајући важност развоја космичких истраживања. И при том закључује: „Користећи космичку спектроскопију, прикупљена је и прикупља се велика количина спектроскопских информација у широком спектралном подручју за космичке објекте различите врсте, што посебно подстиче истраживање облика спектралних линија“.

У посебном одељку даје нумерички и квантитативни преглед броја југословенских научних посленика (68) и радова о облику спектралних линија (371), објављених од 1962. до августа 1985. године. Знатан број чланака (113) публикован је у еминентним међународним часописима. Након евидентирања броја докторских (9), магистарских (15) и дипломских (11) радова, Димитријевић систематизује низ различитих питања која су истраживана и то по одговарајућим областима.

Као засебну целину издваја „Табеле и слике“, са неколико врло корисних прегледа и шема. Осим табела о броју радова, аутора и сл. даје преглед истраживача са највише библиографских јединица из ове области, у раздобљу од 1889-1978, користећи при том серију библиографских радова коју су написали Fuhr et al.¹⁸ за овај период. Од десетак слика и шематских приказа поменимо импулсни лук, зидно стабилисани лук и лампу са ниским притиском.

Други, много обухватнији део чини Библиографија и индекс

17 Ево како их је Димитријевић категорисао и нумерички означио:

- 1) квантитативно и квалитативно проучавање спектара из лабораторијске и астрофизичке плазме;
- 2) дијагностика лабораторијске и астрофизичке плазме;
- 3) истраживања везана за термонуклеарну фузију и ласерски произведену плазму;
- 4) одређивање заступљености појединих елемената у звезданим атмосферама на основу профила апсорпционих линија;
- 5) испитивање профила рекомбинационих радиолинија у областима јонизованог водоника као што је маглина у Ориону;
- 6) проучавање трансфера зрачења кроз стеларну и лабораторијску плазму*.

18 J. R. Fuhr, W. L. Wiese, L. J. Roszman, Bibliography on Atomic Line Shapes and Shifts (1889 through 1972), National Bureau of Standards, Special publication 366, Washington D. C., 1972; J. R. Fuhr, W. L. Wiese, L. J. Roszman, Supplement 1 (April 1972 through June 1973); J. R. Fuhr, G. A. Martin, W. L. Wiese, Supplement 2 (July 1973 through May 1975); J. R. Fuhr, B. J. Miller, G. A. Martin, Supplement 3 (June 1975 through June 1978).

цитата, пропраћена краћим уводом и пописом осталих библиографија у којима су неке од наведених јединица обухваћене. У Димитријевићевој систематизацији сваки поједини рад има редни број иза кога су наведени радови у којима је цитиран, па се тако стиче целовита представа о одјеку и упливу појединих прилога. Ту се уочава да је М. С. Димитријевић, уз Н. Коњевића, Јагоша Пурића и Горана Пихлера, један од најагилнијих истраживача у овој области.

На крају књиге М. С. Димитријевић даје неколико занимљивих прилога и индекса који употпуњују представу о доприносу југословенских научника овој сфери астрофизичких изучавања.

Истакнимо да је М. С. Димитријевић, вишегодишњим систематским радом на овој специјализованој библиографији, сам обавио посао за који би био потребан читав један мали институт. Зато се с разлогом може устврдити да су овако свестрани ствараоци, са упливом у међународним релацијама, својеврсне институције, а не само духовни амбасадори наше савремене науке и астрофизике.

Лепо је речено, у небеса не стиже ко приноси жртве, већ онај који самог себе жртвује. М. С. Димитријевић је, као несустали библиограф астрофизике спектара, себе жртвовао, као што то иначе чине сви библиографи, да би други могли креативније да стварају у сфери изучавања „магичног“ и езотеричног облика спектралних линија.

А библиографија схваћена као помоћна наука која се бави пописивањем штампаних дела, прилога и публикација из једне области, код нас се развија релативно касно. Тек у периоду после Другог светског рата почело се целовитије и систематски да ради на општим и специјалним, те на ретроспективним и текућим библиографијама.

Миланови родитељи, којима је књига посвећена (Сергију и Нади), а у првом реду Сергије Димитријевић, крајем четрдесетих и у педесетим годинама двадесетог века, и касније начинио је више различитих стручних библиографија и библиографских прегледа.¹⁹ Зато није ни мало случајно што је његов син Милан, пошао стопама свога оца. Бавећи се, поред осталог, и историјом астрономије и физике, захватио је и питања библиографије Радована Данића, прегоаца на пољу популаризације астрономије.²⁰

Ову прву Димитријевићеву монографију, са обимном библиографијом и индексом цитата, сажето је приказао Лука Ч. Поповић.²¹ Текст почиње лепим и помало литерарно сликовитим

19 Поменимо овде само неке значајније: Библиографија радова о Димитрију Туцовићу, „Историјски гласник“, 1949. 4, стр. 110-111; Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији, Београд, 1953; Српска социјалистичка преносна литература, Београд, 1958; библиографије: Радована Драговића, Димитрија Туцовића, Душана Поповића и др.

20 М. С. Димитријевић, А. Томић, Радован Данић – популаризатор астрономије: I штампани радови, VII национални конгрес југословенских астронома, Београд, 1984, Публикације Астрономског друштва „Руђер Бошковић“, бр. 4, Београд, 1985, стр. 41.

А Томић, М. С. Димитријевић, Радован Данић – популаризатор астрономије: II предавања и курсеви, VII национална конференција југословенских астронома, Београд, 1985, стр. 47.

21 Л. Ч. Поповић, Милан С. Димитријевић: Истраживања облика спектралних линија у Југославији

уводним запажањем: да космос речито говори и прича о себи, али то казивање треба разумети. „Сваки део космоса шаље информације о сопственој структури и процесима који се одвијају у њему путем зрачења“. Управо зато, по његовом мишљењу, истраживање облика спектралних линија представља један од важних задатака који се постављају физичарима и астрофизичарима.

У наставку Поповић указује да су у свету доста бројни научни радови који се баве обликом спектралних линија, и при том оцењује да су у овом смислу значајне прилоге дали и наши истраживачи који раде у овој области, укључујући ту и самог аутора приказа. „Сигурно сваком ко се интересује за ову област добро ће доћи Публикација бр. 39 Астрономске опсерваторије. Аутор Милан С. Димитријевић, један од најплоднијих истраживача у тој области, излаже детаљну библиографију и индекс цитата наших истраживача у периоду 1962-1985, констатује Поповић.

Пошто је означио да се први део монографије састоји од две целине, уз навођење наслова, Поповић наглашава да Димитријевић „даје преглед и анализу истраживања спектралних линија у поменутом периоду, са посебним освртом на значај оваквих испитивања. Овде је дат попис радова који се односе на облик спектралних линија, као и преглед радова по областима“.

У вези са другом целином „Табеле и слике“ Поповић скреће пажњу да аутор конципира три табеле које прецизирају број радова аутора као и дипломских, магистарских теза и докторских дисертација у периоду 1962-1985, „у другој табели су приказани атоми и јони за које су југословенски истраживачи мерили Штарково ширење и померање и у трећој табели је направљен преглед истраживача у свету са највише библиографских јединица у изучавању облика спектралних линија у периоду 1889-1978“. Уз то, напомиње да су приложене и шеме типичних извора плазме „извор плазме Џозефсоновог типа, импулсни лук, електромагнетски покретана Т цев зидно стабилисани лук и лампа са ниским притиском“.

Поводом другог обухватнијег дела монографије Поповић истиче да се ту налазе бројне референце, а разматрања закључује указивањем на прилог чланака који су двадесет или више пута цитирани, што, заједно са прегледом аутора, ствара потпуну слику о активности југословенских истраживача у овој области.

У уводном делу приказа²² друге књиге²³ о изучавању облика спектралних линија у нашој земљи, истакли смо да је Димитријевић научни посленик од гласа и имена у европским размерама, те да је поред

1962-1985, „Васиона“, бр. 4, 1990, стр. 83.

22 Н. Цветковић, Стваралачка анализа астрофизике спектра (Милан С. Димитријевић: Истраживања облика спектралних линија у Југославији II (1985 – 1989), Публикације Астрономске опсерваторије, Београд, 1991, у књизи Н. Цветковића, Писци завичајних простора (припремљено за штампу).

23 М. С. Димитријевић, Истраживања облика спектралних линија у Југославији II (1985-1989), Публикације Астрономске опсерваторије, Београд, 1991.

великог броја студија из модерне физике, објавио нову монографију из поменуте области. За неколико година размака од претходне књиге овај астрофизичар и добар зналац сложених процеса у плазми учествовао је на знатно већем броју научних и стручних скупова и конференција у земљи и иностранству, афирмишући Београдску астрономску опсерваторију. Захваљујући великом броју научних радова објављених у најпознатијим стручним светским часописима и публикацијама са великим одјецима у научној јавности, о чему сведоче безбројне референце, као и најновијим књигама, он представља једног од најеминентнијих стручњака у својој области.

Космос ван Сунчевог система вазда је недоречена скаска о себи у бесвесту; то је сабирно место зрачних трептаја чије несазнагливе и неухватљиве светлосне и спектралне линије и гласове треба открити, разазнати и умним продором астрофизичке мисли – овладати. Тада бисмо можда боље схватили и разумели и онај тајновити космос у човеку који нам вазвек измиче. Васколика небеса, као и огромни део космоса ван Сунчевог система, иако нема моћ говора, догласава се магновеним зрачењима која треба превести на језик научних информација и чињеница.

После објављивања Библиографије и индекса цитата о истраживањима облика спектралних линија у Југославији, која захвата период од 1962 до августа 1985, Димитријевић је наставио са радом, па други део ове Библиографије обухвата раздобље 1985-1989, преостала три тома²⁴ обрађују период закључно са 2000; а сви заједно од првог објављеног рада (1962), односно целину двадесетог века.

У складу са методологијом заснованом у првој књизи и овде, аутор обраћа пажњу на разноврсне проблеме од експерименталних истраживања Штарковог ширења спектралних линија, преко теоријских изучавања, регуларности и систематских трендова параметара ширења, до астрономских аспеката ове проблематике.

Други део је обogaћен обухватном допуном индекса цитата чланака из периода 1962-1985, који су ушли у претходни преглед, са одговарајућом нумерацијом, као и новим библиографским јединицама.

У овој књизи, са нешто разуђенијом унутрашњом структуром, прилог, сада нешто слојевитији, с разлогом је издвојен као засебан, трећи део. Ако се погледа попис југословенских истраживача са бројем објављених чланака и индекс југословенских аутора и коаутора, може се запазити да М. С. Димитријевић предњачи бројем публикованих прилога (169), заједно са Н. Коњевићем (119), Ј. М. Пурићем (104) и Ј. Пихлером (102). Све то указује на стваралачку продуктивност, опсег могућег ушлива, као и на допринос поменуте групе југословенских стваралаца у међународним релацијама.

24 М. С. Димитријевић, *Line shapes investigation in Yugoslavia and Serbia III*, „Publ. Obs. Astron. Belgrade”, 47, (1994), 1-184; IV, Ибид. 58, (1997), 1-251; V, Ибид. 70, (2001), 1-326.

Што се тиче библиографије, треба рећи да је Димитријевић дао целовит опис сваког појединог рада, прегледно и систематски организујући њихов попис. Опис библиографских јединица садржи све најбитније елементе, што потврђује чињеницу да је аутор лично консултовао сваки рад који региструје. А књиге у целини, заједно са обимним и корисним библиографским одељком, резултат су истрајног и марљивог рада у току више година. Аутор је стрпљиво и предано сакупљао и бележио библиографске јединице, које је ваљано средио и хронолошким редом груписао.

Ова библиографија, са индексом цитата, је ваљан и делотворан посредник између научника и истраживача облика спектралних линија и других сличних области као што су астрофизика, физика плазме, физика јонизованог гаса и сл.

Књиге у целини, са ваљано систематизованим библиографским прегледом у потпуности испуњавају задатак, и пружају исцрпан и потпун попис јединица, као и њихов стваралачки одјек и уплив, па и могућност за оцену сфере утицаја у одређеном смеру. Библиографија истраживања облика спектралних линија од 1962-1989 са индексом цитата је јединствена код нас и представља допринос интегралном изучавању поменуте области и у том смислу може да буде у много чему узорна.

Нагласимо да појединци заинтересовани за ову и сличне тематске целине, у поменутим књигама могу да нађу и доста обухватан попис стручних и специјалистичких публикација, са увидом у скоро васцелу европску и светску периодику. Пошто библиографија иде ретроспективно уназад до 1962.²⁵ године може се претпоставити колики је радни напор морао да уложи Димитријевић при истраживању понекад тешко доступних публикација из ранијег периода. Зато се с разлогом може закључити да су ових пет монографских књига М. С. Димитријевића, поред осталог и због обухватне библиографске грађе, врло сврховите, јер се могу студијски материјализовати и као полазишта за даља научна истраживања.

Сажета историја савремене српске астрономије и прегледан индекс научних цитата у XX веку

У издању већ знамените издавачке куће "Андрејевић" појавила се у много чему самосвојна, и у концепцијско-методолошком смислу вредна књига др Милана С. Димитријевића Српски астрономи у индексу научних цитата у XX веку, која прегледно излаже историјат развоја астрономије као науке, уз индекс научних цитата. Особена, што на модеран сцијентометријски начин, анализом одговарајуће литературе, показује квалитативне и вредносне домашаје.

²⁵ Публикације Астрономске опсерваторије у Београду, бр. 47, 1994.

Ова Димитријевићева књига је репрезентативна по систематичности, логичком реду и методичности. Сакупио је бројне податке које је ваљано средио и посложио према одговарајућим класификацијским принципима. Ту су присутне научне појединости о плодном раду српских астронома, спретно укомпоноване и распоређене у складну целину. Аутор је при том тежио да успостави логичку координацију појединачних истраживачких података, нудећи сцијентометријски обрађену “грађу”.

У концепцијско-методолошком смислу (бројање цитата, према Хајтуну) књига је занимљива, јер презентира листу радова српских истраживача који су имали највише утицаја у астрономској науци XX века. Аутор М. С. Димитријевић је понудио листу од 38 остварења која су имала највише одјека у међународној научној јавности.

На почетку књиге, у апстракт, Димитријевић указује на задатке и циљеве својих истраживања и презентације стваралачког присуства српских астронома у стручно-специјалистичкој периодици како у нашој средини тако и у међународним релацијама, и то у Индексу научних цитата (Science Citation Index), од 1945. до 2000. године. Овај Индекс захвата радове публиковане у наведеном раздобљу и раније који имају цитате у овом периоду. Увидом у понуђену грађу везану за српске астрономе, запажа се да је први цитирани рад Милутина Миланковића из 1908. године. Такође се може уочити да у последњим деценијама XX века број цитираних радова наших научника рапидно расте у односу на раније време, што сведочи о динамичном и обухватном развоју ове науке на нашем подручју.

У уводној напомени Димитријевић назначавача научно-теоријске основе приступа, позивајући се на Хајтуна (1983) и Гарфилда (1992). А скреће пажњу и на важније техничко-организационе моменте и потешкоће номиналне природе. И ту наглашава да су у библиографију укључени радови аутора који су делали на Астрономској опсерваторији и Катедри за астрономију Универзитета у Београду, као и посленика из других граничних области што су публиковали цитиране научне прилоге у астрономској периодици.

У средишњем делу увода Димитријевић прецизира да у “сцијентометрији, у поређењу са методом бројања публикација, поузданији је и са већим могућностима метод бројања цитата (нпр. Хајтун, 1983)”.

Наш аутор се, упркос потешкоћама, у овој књизи определио за метод пребројавања цитата, што је донело и одговарајуће резултате. У наставку додаје да је показано како је број цитата један од важних индикатора “квантитета научног рада, његове вредности, значења, користи и важности”. Овде је, чини се, посебно важно скретање пажње на метод индекса научних цитата за историчаре науке и друге истраживаче, који на основу тога могу да идентификују најутуцајније

ауторе, научна остварења, као и различите формалне и неформалне групе, тимове, па и институције. То је, по мишљењу Димитријевића, и њему блиских епистемолога и теоретичара науке, показатељ "индивидуалног доприноса науци" и одговарајућег престижа.²⁶

После сажетка и теоријски заснованог Увода Димитријевић излаже краћи историјски преглед развоја астрономије код Срба у XX веку. При том, разумљиво, највећу пажњу посвећује оснивању Астрономске опсерваторије у Београду, њеним развојним фазама и улози Милана Недељковића у тим процесима. Веома је корисно и упутно што Димитријевић ту емицентну установу сагледава у ширем контексту развоја науке, културе и универзитетске наставе, па овим српским и балканским релацијама. Астрономска опсерваторија је, како добро оцењује, најважнија институција у овој области науке у Србији и једна од понајстаријих научних установа такве врсте, "а историја њеног развоја је важан део процеса развоја науке и културе на нашим просторима".²⁷ Акт о њеном оснивању донет је далеке 1887. године од стране министра просвете и црквених дела Краљевине Србије. Милан Недељковић је тада одређен за првог управника Централне астрономске и метеоролошке опсерваторије, како се тада дословце именовала. Почела је са радом маја 1887. у такозваној Провизорној опсерваторији да би се након четири године преселила у сопствену зграду данашње Метеоролошке опсерваторије у Карађорђевој парку (сада парк Милутина Миланковића).

Треба нагласити да је Опсерваторија Милана Недељковића, како сликовито пише Димитријевић, колевка "и сеизмолошких и геомагнетских истраживања код Срба". Из овога се види да је Београдска опсерваторија имала значајног удела у развоју ових наука укључујући и метеорологију.

Поред богате историје и столетне традиције, "низ славних личности из историје наше науке", везано је за Опсерваторију, како лепо примећује аутор књиге, и они су допринели "да достигнућа српских астронома стекну углед у међународној јавности." А Димитријевић је, са своје стране, примећујемо ми, свесрдно стварао повољне услове и околности, да се у нашој средини, може бавити овом науком, што отвара могућносту за врхунске резултате који се објављују у најзнаменитијим светским научним часописима.

Ту даје и корисне податке и за историјат и зачетке поменутих наука. Поред кратког приказа тешке и драматичне судбине Опсерваторије у време Првог светског рата, презентира попис основних инструмената и пратеће опреме набављене на име репарација. У завршном пасусу тог одељка назначава и појединости о пензионисању Милана Недељковића, те о подели Опсерваторије на две посебне установе (Метеоролошку и

26 М. С. Димитријевић, Српски астрономи у индексу научних цитата у XX веку, Задушница Андрејевић, Београд, 2005, стр. 9.

27 Исто, стр. 13.

Астрономску опсерваторију), као и на подвајање Катедре за астрономију – од метеорологије на ондашњем Филозофском факултету.

У посебном одељку Димитријевић даље пише о изградњи нове Астрономске опсерваторије и етапама њеног развоја. У периоду између два светска рата на челу Опсерваторије долази афирмисани астроном Војислав В. Мишковић. Након студија и дипломирања у Француској, рада у Марсељу и Ници, Мишковић је 1924. докторирао на Универзитету у Монпељеу. Наредне године, добио је значајну награду Француске академије наука за студије из звездане статистике; а у раздобљу од дипломирања до момента када је постао челник Опсерваторије у Београду, објавио је двадесетак запажених радова о малим планетама и кометама. Тада је на Филозофском факултету преузео и Катедру за астрономију, у чијем је наставно-научном развоју лично суделовао. Он је, према Димитријевићевој оцени, активност усмеравао “ка математичко-нумеричким пословима, који дају више вредних резултата”.²⁸ Ту помиње његове студијске радове везане за Математичку климатологију Миланковића и, посебно, Прецесионе таблице.

Исте године (1929), када је постао дописни члан САНУ, Мишковић је добио и средства за изградњу нове, модерне опсерваторије на Звездари. Ту, архитектонски вредну грађевину, пројектовао је чех Јан Дубови, који је на основу тога у Прагу проглашен за доктора наука. Тада (1932), захваљујући Мишковићу, започиње издавање часописа *Mémoires de l'Observatoire Astronomique de Belgrade*, а покренути су и Научички годишњак и Годишњак нашег неба. Димитријевић износи прецизније податке о издавању ове периодике, њиховој намени и потоњим уредницима (Ф. Доминко и Б. Поповић).

Године 1936. Мишковић са савременицима (М. Протић) организује Службу малих планета и посматрања Сунца. Скоро у исто време П. Ђурковић на опсерваторији у Белгији (Иклу) открива планетоид, односно астероид који је добио име 1605 Миланковић.

Са овим отпочиње рад на изналажењу оваквих објеката. Ту аутор књиге износи важан збирни податак о откривању 43 мале планете од стране сарадника Опсерваторије. Потом следе појединости о открићима и именовању више планета од стране М. Протића, као и поменутог Ђурковића. А онда прелази на нови период 1980. (Зоран Кнежевић и његово откриће на фото плочама), па на 1991. (Кнежевић) до децембра 2001, када је за сличан објекат објављено име 22278 Протић.

Мишковић је, према Димитријевићевим указивањима, покренуо часопис *Bulletin de l'Observatoire Astronomique de Belgrade*, и при том наводи имена уредника овог научног часописа и региструје прецизну хронологију издавања. Међу именима еминентних стручњака (В. Мишковић, В. Оскањан, Ђ. Телеки) налази се и Милан. С. Димитријевић који је био уредник овог важног научног гласила 1987-2002 (бр. 137-

²⁸ Исто, стр. 15.

165). Из тог пописа уредника се јасно види да су управо Мишковић и Димитријевић најдуже били уредници; по 16 година. Томе су, поред осталог, допринеле друштвено-историјске околности, научна афирмација и утицај, али и лична виталност и предузимљивост. Уз то, може се запазити да је обим, садржај и квантитет појединих Димитријевићевих бројева часописа надрастао многе до тада публиковане.

У прегледу историјског развоја нове Астрономске опсерваторије аутор је захватио све важније фазе и етапе, потом издавање научне периодике, формирање нових служби и др., а регистровао је поименце и руководеће људе (директоре). Одговарајућу пажњу посветио је и прослави стогодишњице оснивања Опсерваторије (1987), као и реорганизацији њене унутрашње структуре од половине деведесетих година (формирање неколико нових одсека). Од тога времена до данас организован је велики број међународних научних конференција, више него у свим минулим деценијама, и то управо захваљујући аутору разматране књиге; уз то, збирно је побележио бројне библиографске јединице публиковане у међународним часописима и сл.

При крају историјског прегледа Димитријевић пише о универзитетској настави астрономије у Србији након Другог светског рата и о све бројнијим астрономским друштвима. Ова књига недвосмислено показује да је Астрономска опсерваторија у Београду, са једновековном научно-стваралачком традицијом, значајна установа за развој астрономије и њој блиских наука. Из историјског приказа се види да је окупљала знамените људе наше науке који су дали велики допринос развоју и афирмацији српске астрономије у домаћој и светској јавности.

Након кратких назнака о ратним годинама и оштећењу зграде Опсерваторије у време борби за ослобођење Београда, аутор бележи моменат покретања стручног часописа Астрономска и метеоролошка саопштења (П. М. Ђурковић) као и настанак серије издања (1947) Публикације Астрономске опсерваторије у Београду. И ту прецизира ко је све био главни и одговорни уредник до појаве ове књиге, углавном руководећи људи, од Оскањана, М. Б. Протића и Телекија до Г. М. Поповића и самог аутора Димитријевића; највише њих само по неколико бројева, Милан од 36-74.

Према овом прегледном историјском приказу, после Војислава Мишковића, на чело Опсерваторије долази академик Милутин Миланковић, научник светског гласа и имена. Аутор с разлогом истиче најважнија научна открића са којима је овај Србин из Даља ушао у историју науке и задивио савремени свет.²⁹

Почетком педесетих година прошлог века основане су две

²⁹ Миланковић је, поред осталог, "објаснио појаву ледених доба спорим променама у осунчавању Земље услед различитих утицаја који мењају нагиб њене осе и карактеристике кретања око Сунца. Он је растумачио и историју климе на нашој и другим планетама и творац је математичке теорије климе и теорије о померању Земљиних полова."

важне службе: Служба двојних звезда (П. Ђурковић, 1951) и Служба променљивих звезда (В. Оскањан); са овом другом почиње интензивнији развој астрофизичких истраживања, “усмерених касније на физику звезда, Сунца и астрономску спектроскопију”, оцењује Димитријевић. А ово пак доводи до оснивања Групе за астрофизику 1960. године.

Пошто је означио најважније публикације, службе и Миланковићев капитални допринос науци, Димитријевић је помало “институционално” пописао руководеће људе што су се налазили на челу Опсерваторије: од Мишковића и Миланковића из педесетих година XX века, преко Ђурковића, Протића, М. Митровића и И. Винцеа, којима ће се и сам придружити нешто пре половине тешких 90-тих. Може се запазити да је Милан био директор научне установе у време НАТО агресије, ратних збивања и санкција, када је у сложеним и деликатним околностима успевао да одржи научно-стваралачку и издавачку активност па чак и да је у тим изузетно тешким околностима развије и подигне на виши ниво (од новембра 1994. до 1. јула 2002, када му се завршио други мандат).

Веома је добро што је Димитријевић у књизи обратио видну пажњу прослави значајног јубилеја – сто година од оснивања Астрономске опсерваторије у Београду. Та прослава, одржана у Скупштини Србије, уз присуство еминентних гостију, запажамо из изложених података, није била само свечарско-јубиларна и манифестациона, већ и радно-стваралачка. Одржане су три значајне међународне и једна југословенска научна конференција, са најугледнијим научницима из ове области у свету и код нас.³⁰

После половине 80-тих година, видимо из података о научним скуповима у оквиру јубилеја, М. С. Димитријевић се активно укључује у организовање стручних скупова, семинара, научних конференција, симпозијума и сл., што ће касније, нарочито при крају наредне декаде, попримити велики размах. Птва конференција где је био председник Научног комитета, је Други семинар “Астрофизика у Југославији” (8-10. IX 1987).

Са почетком Милановог руковођења Астрономском опсерваторијом (1994) подударују се корените промене и реорганизација унутрашње структуре рада и деловања. Раније поменуте службе замењују кадровски ојачани одсеци³¹ који су боље програмско-концепцијски и организационо утемељени. А већ наредне 1995. године нагло се увећава активност Опсерваторије у организовању међународних конференција и округлих столова, нарочито када се ради о суседним или словенским земљама. Тако су само у овој години Милановог управљања Опсерваторијом организоване две међународне

30 Паведимо у напомени најбитније појединости: Колоквијум 100 Међународне астрономске уније, Међународни скуп о астрономској рефракцији посвећен успоми на Ђ. Телекија, председника радне групе за астрономску рефракцију Међународне астрономске уније; Други међународни скуп о катастрофалним сударима малих тела Сунчевог система...

31 Формира се Одсек за астрофизику, Одсек за динамичку астрономију и Одсек за астрометрију

конференције,³² Први румунско-југословенски округли сто о сарадњи у астрономији (Темишвар); и I југословенска конференција о облицима спектралних линија у Криваји. (О овој проблематици Димитријевић је већ тада имао објављене две монографске студије). Поменуте и друге конференције и научно-стручне скупове он програмски конципира у сарадњи са иностраним колегама, и организационо води.

Наредне 1996. на Миланову иницијативу одржана је I белоруско-југословенска конференција о физици и дијагностици лабораторијске и астрофизичке плазме (Минск), а он организује II југословенско-румунски округли сто. За ову и неколико наредних година саопштио је за оно време санкција импозантне скупне резултате ангажовања сарадника Опсерваторије на 13 међународних конференција и 6 националних, уз објављивање 129 библиографских јединица, знатан број (16) у најреномиранијим светским часописима.³³ Ови и други слични подаци који показују пораст добро и успешно организованих скупова, конференција, округлих столова, у земљи и иностранству, као и све бројније учешће сарадника Астрономске опсерваторије, недвосмислено сведоче да је Миланов лични самопрегор у раду узајамно био подстицајан за неколико истраживачких група и тимова, што се, поред осталог, види и из бројних коауторских прилога.

У јубиларној 1997. години Димитријевић је, као директор Опсерваторије, разрадио програм научне Конференције “Развој астрономије код Срба”, а наредних година је организовао и осмислио још неколико,³⁴ са све ширим и богатијим тематским прилозима, укључујући и уметност, књижевност, сликарство, музику, космичке мотиве и симболику. Тај својеврсни подухват и Миланова велика покретачка улога у њему је релативно мало запажена, а још мање друштвено вреднована. Исте године Димитријевић је непосредно суделовао у припремању III румунско-југословенског округлог стола о сарадњи у астрономији у Клужу, а био је и у Научном комитету II југословенске конференције о облицима спектралних линија у Белој Цркви, кратко бележи у овој књизи, без иједне назнаке о свом доприносу.³⁵ Када смо му на то скренули пажњу, скромно је приметио: “О томе треба други да кажу своју реч”.

Вредно је помена да је захваљујући свесрдном залагању овог руководиоца Београдске опсерваторије од 1996-1999 сваке године објављивано по четири публикације монографског типа (Publ. As-

32 Међународна руско-југословенска конференција “Њукомб и фундаментална астрометрија (Санкт Петербург) и Прва мађарско-југословенска конференција (Баја).

33 Од шест уводних предавања на међународним конференцијама и четири на националним, у 1996-ој години, највећи број је одржао сам Милан, а само неколико његови блиски сарадници.

34 Конференција Развој астрономије код Срба II одржана је 2002; наредна III 2004, IV 2006, V 2008, а VI 2010. Димитријевић је, поред више студијских радова на свакој од њих, главни инспиратор, али и уредник, редактор, па и лектор који је по неколико пута прочитао приложене радове.

35 И у 1997. години Миланов колеге и сарадници изложили су резултате на 13 међународних конференција као и у претходној, и на четири националне; а објавили су знатно више библиографских јединица (152, од тога 11 у врхунским међународним часописима).

tron. Obs. Belgrade) и по два броја часописа Bull. Astron. Belgrade; а приближно исто и наредних година, до 2002. То је захтевало велики труд Димитријевића и његових сарадника, и сразмерну вештину да се обезбеде материјално-финансијска средства за ове и све друге многобројне активности, научне скупове, боравке сарадника у иностранству, за стручно усавршавање³⁶ и сл.

У наредне три године (1998-2000) види се, из Димитријевићевог приказа рада Астрономске опсерваторије, да се упркос крајње неповољних услова, НАТО агресије и бомбардовања, научни рад и даље одвијао и да су резултати сарадника ове установе били присутни на међународној сцени. У свему томе несумњив је велики Миланов допринос. Овде ћемо издвојити само неке важније видове делатности о којима у претходном делу књиге није било речи, јер представљају новину: од увођења интернет веза (1998) присуства и боравака на скуповима, предавачке активности, публиковања чланака у новинама, учешћа у радио и ТВ емисијама, до интернет презентација.

У време НАТО агресије на Југославију (1999) настављена је активност несмањеним темпом: публиковано је 112 библиографских јединица, од којих чак 23 у угледним међународним научним часописима. Димитријевић ту бележи да су сарадници Астрономске опсерваторије присуствовали на 8 међународних научних конференција и на 6 у Југославији, односно 35 боравака од стране 22 сарадника. То је, за оно тегобно ратно време, импозантна бројка, углавном активних сарадника и судеолика, за које је требало обезбедити и одговарајућа материјална средства. Напомињемо да је Димитријевић, као еминентан стручњак, био један од активних учесника на већем броју научних скупова и конференција, уз помоћ Министарства за науку и технологију.

По први пут Милан у овој књизи скреће пажњу на јавну предавачку и новинско-популаризаторску активност сарадника Опсерваторије. Поводом помрачења Сунца од 11. августа 1999. године Милан је, заједно са неколицином посленика ове установе, одржао 48 јавних предавања са темама из астрономије, широко се отварајући према културно-сазнајним потребама заинтересованих грађана. О томе постоје благовремено евидентирани подаци, које је сам аутор књиге средιο и систематизовао, наглашавајући да је на тај начин обогаћен "културни живот у нашој земљи". Поред тога регистровао је учешће у бројним радио и ТВ емисијама, као и више чланака и написа у новинама.

И у 2000-ој години, према Димитријевићевој пажљивој евиденцији, настављено је са овим активностима. Сарадници Опсерваторије одржали су 61 предавање на различите астрономске теме, публиковали 27 чланака у новинама и часописима, 6 интервјуа, уз више од 20 учешћа

³⁶ Директор Опсерваторије о којој извештајски-таксативно пише, у време док њоме руководи, само напомиње да су 1997. године сарадници ове установе одбранили две магистарске тезе у 1997. и две докторске дисертације 1999. године. А његови сарадници најбоље знају колико је труда, подршке и залагања било потребно у то тегобно време, када су Србија и њене могућности за финансирање оваквих делатности биле веома скромне.

у радио и ТВ емисијама. Те, као и предходних година, одржано је неколико конференција-симпозијума³⁷ и школа,³⁸ а одбрањена је и једна докторска дисертација и једна магистарска теза.

Поред свега поменутог, Милан је учинио пуно да се у току 1999. године направи интернет презентација Астрономске опсерваторије, уз одговарајућу адресу, а да публикација Serbian Astronomical Journal постане доступна преко интернета и то Насиног Astrophysical Data System (ADS). Уз то, свеколико модерно медијско укључивање у европске и светске токове, почео је да организује резултате свога вишедеценијског рада на одређивању параметара Штарковог ширења спектралних линија у базу података БЕЛДАТА, са одговарајућом интернет адресом.

Додајмо овде да је Милан С. Димитријевић, заједно са својим претходником Иштваном Винце, пуно учинио на високостручном и кадровском јачању Астрономске опсерваторије, која је, према његовим подацима на дан 31. децембра 2000. године имала 41 запосленог, од чега су 32 астрономи. Увећање броја астронома у овој научној установи резултат је њеног отварања према јавности, подизање угледа и европске афирмације, нарочито од половине 90-тих година када преузима руковођење, вршећи сталне “пробоје” у међународним и домаћим релацијама, еминентним научним скуповима, великим бројем научних радова у светски признатим и знаменитим публикацијама, као и широким и обухватним везама и комуникацијама на европском нивоу.

Под насловом Универзитетска настава астрономије у Србији после Другог светског рата, М. С. Димитријевић даје целовит преглед ових високошколских активности, од Милана Недељковића (1884) до 1999. године. При том, што је врло захвално, обраћа пажњу, поред Београдског и универзитетима у Новом Саду, Нишу и Крагујевцу. Наш предузимљиви научни истраживач је као директор Опсерваторије и бивши Министар за науку, технологију и развој крајем XX века, охрабрио и морално потпомогао професоре Чабрића и Вукоту Бабовића за увођење предмета “Астрофизика са астрономијом” школске 1998/99 на Природно-математичком факултету Универзитета у Крагујевцу.³⁹ Иначе, у свему је тачна Миланова оцена о динамичнијем развоју универзитетске наставе астрономије у последњој деценији минулог века, у формирању студијских група за астрономију, у већим научним и културним центрима, као што су Ниш и Крагујевац.

У Србији постоје бројна аматерска астрономска друштва, поред највећег и најстаријег, под именом “Руђер Бошковић”, па им

37 Опсерваторија суделује у организацији III белоруско-југословенског симпозијума о физици и дијагностици лабораторијске плазме (Минск, 17-21. IX 2000); II српско-бугарске астрономске конференције (Зачечар-Гамзиградска бања, 23-26. јун 2000)

38 Школа за младе астрономс. Обрада астрономских фотографија помоћу МИДАС програма (Петница – Ваљско, 21-24. новембар 2000) а Димитријевић организује део који се односи на Астрофизику плазме на XX летњој школи и међународном симпозијуму о физици јонизованих гасова (Златибор, 4-8. септембар 2000).

39 Та наизглед ситна појединост може бити занимљива и од значаја за осветљавање зачетака наставе астрономије на Крагујевачком универзитету. Ово смо додали 26. марта 2011. године приликом редакторског прегледавања, дотривања и усавршавања дигитализованог дела текста.

Димитријевић у књизи посвећује одређену пажњу. Са историјског становишта развоја аматеризма врло је корисно што су овде пописана сва астрономска друштва, уз кратке назнаке о садржају активности. Најстарије је основано у међуратном периоду 1934. године; а крајем 1951. основан је београдски астрономски клуб "Руђер Бошковић", наредне године пререгистрован у истоимено Аматерско друштво, којим је скоро деценију и по успешно руководио Радован Данић.⁴⁰ У досадашњој историји овог Друштва најдуже се на његовом челу налазио Милан С. Димитријевић, нешто мање од четврт века (1982-2004). У том периоду, у Петници код Ваљева, заживели су семинари из астрономије (1983), на којима је као предавач учествовао и Милан. Вредно је напоменути да је Астрономском друштву „Нови Сад“ поконио малу збирку филателистичког материјала астрономског садржаја, његовог оца, Сергија Димитријевића, који је за своју колекцију посвећену космосу добио више међународних и националних награда.⁴¹ Овај поклон изложен је данас у новосадском планетаријуму. Димитријевић је охрабрио и формирање астрономског друштва у Лесковцу, где је приликом оснивања одржао добро посећено предавање. Према његовој оцени, ова друштва су дала "велики допринос ширењу астрономских знања, нових научних достигнућа из ове области и стварању повољније климе у друштву за развој астрономије у Србији."

Димитријевићева књига Српски астрономи у индексу научних цитата у XX веку представља основу за даља истраживања не само у домену историје астрономије код Срба, већ много шире за оцену и вредновање доприноса српских научника астрономској и другим граничним областима и у ширим европским релацијама. Сазнања и резултати до којих се у њој дошло требало би свакако узети у обзир приликом даљих разматрања, валоризације појединачних доприноса, анализа и преиспитивања научне политике у овој области. Поједини ставови, констатације и закључци биће од несумњивог утицаја на будућа промишљања о овој науци. Зато ће ова књига бити извориште будућим преганоцима у истраживању историје и развоја астрономске мисли у Србији. Но, ова Миланова књига и поред свих несумњивих вредности, носи у себи и извесне мањкавости у погледу начина аналитичке презентације грађе, посебно у недостатку одговарајућих оцена и коментара.

Потом, када је реч о концепцијском приступу изостаје историјска дистанца за валоризовање појединих, нарочито новијих развојних фаза. Димитријевић понекад просуђује доприносе и резултате као савременик, чак и као непосредни судеоиник, не желећи да се упушта у потребне валоризације, поготову када су у питању блиски сарадници

40 Захваљујући њему и П. Ђурковићу, обезбеђене су просторије за рад, отворена Народна опсерваторија, и набављен планетаријум Цајсове производње.

41 М. С. Димитријевић, Филагелија и астрономија, Збирник радова конференције Развој астрономије код Срба VI, Публикације Астрономског друштва "Руђер Бошковић", св. 10, Београд 2011, стр. 845-865.

и колеге, па му донекле коментаторско аналитички измиче понешто важније и карактеристично. При том, понегде, недостаје критичко просуђивање, које је можда једино плодно и делотворно и у овој врсти истраживања.

Поред тога Димитријевић је показао мање одважности да именује и шире образложи стваралачке домашаје и резултате појединих научних посленика, на основу индекса цитата и присуства у најугледнијим европским и светским астрофизичким публикацијама. Намерно није хтео да се излаже ризику да буде погрешно схваћен и протумачен од стране неких неформалних група и кланова, па је у закључном делу књиге приказао само радове који су имали највише утицаја у међународној научној јавности, али и то скоро без коментара. Стиче се утисак да се наш иначе врло систематичан истраживач није упуштао у суптилније анализе, како би саопштио извесна важнија сазнања и резултате што произилазе из добро структурираних прегледа и табеларних приказа. Бојазан од могућих последица при истицању или критичком помињању неких имена и евидентних чињеница, као и неспремност да евентуално прихвати неке могуће последице, делимично су га лишиле одважности у прецизирању оцена, нарочито у закључним разматрањима.

Уџбеник приручно-монографског карактера

Човек једва може подићи очи к небу, а да га не обузме и обожавање – кад види толике милионе светлих светова и посматра њихов ток и обртање па чак и уважавање према општем добру васионе.

Сенека

Знаменити српски педагог Сретен Ацић (1856-1933), оснивач Учитељске школе у Јагодини, сада Педагошког факултета, надахнуто пише да „ретко што отрже човека од земаљског ништавила, од пристрасности и себичности... као расправљање астрономских питања“. Угледни астроном, Милан С. Димитријевић, са европском и светском репутацијом, а уз то и песник, велепутник и друмовник, заједно са колегом Александром С. Томићем, у уџбенику-монографији о астрономији, педагошки осмишљено покрећу и расправљају бројна астрономска питања, прегледно излажу и саопштавају најзначајније податке о развојним процесима и токовима ове поетски узносите науке, указујући на допринос најзначајнијих истраживача у овој области, као и на поједине коцепцијске оријентације и школе.

Уџбеник Астрономија – за IV разред гимназије Природно-математичког смера, Милана С. Димитријевића и Александра С. Томића представља једну особену врсту елементарне књиге приручног карактера о основама учења о Универзуму, које се развија врло

динамично и полетно. Ова научно утемељена, али истовремено и популарно и стручно писана књига, приступачна је ученицима као и широј читалачкој публици. У њој се једноставно концепцијски јасно и прегледно, стилски сталожено, научно јасно и разумљиво, излаже један у многочему деликатан и суптилан предмет. Уџбеник, који је и својеврсна монографија у малом, представља, грамшијевски речено, солидан, студијски заснован и добро осмишљен увод у научно сазнавање и проучавање астрономије, а не излагање неких самосвојних личних истраживања, намењен је младима као и „публици која је, с гледишта научне дисциплине, у почетним условима младалачког доба и којој су стога одмах потребне 'извесности' мишљења што се износе као поуздана...“⁴²

Аутори уџбеника Астрономија спојили су љубав према стручном послу којим се предано баве, као и према ученицима и свим заинтересованим за ову област и зато су постигли одговарајући ниво у излагању специфичне и корисне грађе. На то упућује и лепо одабран мото за књигу у коме Анри Поенкаре (1854-1912) истиче да је астрономија корисна „зато што нас уздиже изнад нас самих“, што је у истини величанствена и прекрасна;⁴³ јер побуђује дух слободног и универзуму самерљивог мишљења и развија танани осећај личне усмерености, лиричности, одговорности, етичности, додајемо ми.

Овај уџбеник астрономије је модерно конципиран, па иако се држи наставно-програмских смерница, унеколико их превазилази ширином захвата, савременим приступом и научном актуелношћу. У уводном делу се, као што је донекле уобичајено, указује на предмет и особности проучавања астрономије, али одмах потом аутори истичу интердисциплинарност ове науке и њену изузетно важну улогу у развоју космичке ере. Поред астрофизике, која има предисторију у 19. веку, Димитријевић и Томић указују и на њена прожимања са другим, релативно новим научним дисциплинама, попут астрохемије, космичке биологије и космичке медицине. А одмах потом излажу сажет преглед историјског развоја астрономије од самих њених зачетака до новог времена, са акцентом на повест ове науке у Србији: од Јована Рајића у 18. веку, преко Ђорђа Станојевића, Милана Недељковића, епохалних продора и открића Милутина Миланковића до Војислава В. Мишковића, неимара садашње савремене Опсерваторије у Београду. У овом контексту аутори одговарајућу пажњу посвећују отвореним могућностима изучавања васионе са земље и важности космичких летова, ванатмосферској астрономији, револуционарним продорима и открићима осамдесетих и деведесетих година прошлог века,

42 А. Грамши, *Изабрана дела*, Београд, 1959, стр. 110.

43 „Астрономија је корисна зато што нас уздиже изнад нас самих, корисна је зато што је прекрасна. Управо она нам показује колико је ништаван човек телом, а колико је велики духом, пошто му је ум у стању да обухвати безмерна пространства, у којима му је тело само једна занмарљива тачка, и да ужива у њиховој безгласној хармонији. Само тако постајемо свесни своје моћи. И ти ни једна цена не може да буде довољно висока, јер нас то сазнање чини јачим“.

укључујући ту и сасвим ново такозвано рендгенско небо и космички Хаблов телескоп.

Кратак преглед историјског развоја астрономије од самих почетака до наше савремености, по оној Беконовој, може младе да приближи умности, а природно-филозофски и математички видови (бројна питања, задаци) да их учине оштроумним, дубље мисаоним и логичним, у виђењу света и живота.

После увода Димитријевић и Томић, под добро нађеним општим насловом Небо, простор и време, поред осталог, пишу о земљиној ротацији, хоризонтском и екваторском координантном систему, сазвежђима, привидном сунчевом кретању (еклиптика, зодијак), као и о Земљиној ротацији и револуцији. У оквиру одреднице време осврћу се на звездано, средње, грађанско, светско, зонско и указно време, као и на Јулијански и Грегоријански календар и на Миланковићев предлог усавршавања календара (1923).

Пошто су изложили важније појединости о гравитационим дејствима, хелиоцентричном систему, Кеплеровим законима, осврнули су се на Њутнов закон гравитације и плимско дејство. Мерење удаљености небеских тела (појам паралаксе) и њихова величина, уз астрономске јединице за даљину и зрачење небеских објеката, такође су добро захваћени у овој монографији, заједно са спектром зрачења, заступљеношћу хемијских елемената, топлотним и нетоплотним механизмима и израчунавањима.

У средишњем делу књиге, аутори дају значајне податке о астрономским инструментима, пре свега о оптичком телескопу (рефракторима и рефлекторима); а приказују и најбитније карактеристике телескопа (оптичка и раздвојна моћ), њихово постављање и монтирање, са корисним информацијама о модерним радио-телескопима и интерферометрима и примени ласера у астрономији.

У другом делу монографије Димитријевић и Томић се целовитије осврћу на звезде, њихове карактеристике и типове, те на кретање звезда, двојне и вишеструке звезде, звездана јата, променљиве звезде, изворе њихове енергије и сложеност еволуције.

Галаксије су велики скупови звезда и системи у космосу, који се састоје од огромног броја (више десетина милијарди) сваковрсних васионских тела. Димитријевић и Томић најпре пишу о Млечном путу као "беличастом појасу на небу", а потом о структури и ротацији галаксија, њиховим врстама (елиптичке, спиралне, неправилне и др.), о Хабловом закону, реликтном зрачењу које је теоријски било предвиђено половином XX века. Ово поглавље се закључује космолошким хипотезама, уз напомену да је ту Васиона представљена у макроскопским размерама.⁴⁴

44 Аутори прецизирају „Почело се од нашег звезданог система“, а онда констатују да су наведени аргументи у прилог могућем изложеном сценарију.

Треба поменути да аутори уџбеника назначавају како многе занимљиве теме нису ни додирнули. Упутства писаца уџбеника да заинтересовани за та питања потраже одговарајућу литературу која постоји, била би креативније осмишљена да су иза добро конципираних питања и задатака навели неколико библиографских извора који су заинтересованима приступачнији.

Пре корисних дидактичко-методичких упутстава за наставнике, негде при крају књиге, Димитријевић и Томић су захватили два посебно значајна тематска комплекса што се односе на Сунце и Сунчев систем. – Много тога је речено у славу Сунца, а Сили Придом му се обраћа као „Извору радости и лепоте, / снаге и новине, / од којег све проистиче и напредује“.⁴⁵

Пошли су најпре од карактеристика сунца које су ваљано описали, па преко центара његове активности, захватили изразитије геофизичке последице (јоносферски поремећаји, магнетске буре, поларне светлости), што дескриптивно тумаче.

Сунчев систем представља подручје васионе у коме је важан фактор деловање привлачних сила и енергија зрачења Сунца. Под Сунчевим системом се схвата управо скуп свих небеских тела, која „привучена силом његове теже круже око њега и заједно са њим путују кроз међузвездани простор“.⁴⁶

У приступу овој тематици, Димитријевић и Томић се најпре баве битним карактеристикама Сунчевог система, поделом планета у две групе (Земљиног и Јупитеровог типа), а потом укратко пишу о свакој од девет познати (Земља, Меркур, Венера, Марс, Јупитер, Сатурн, Уран, Нептун и Плутон). Вредно је напоменути да је 2006. Плутон изгубио статус планете и постао припадник новоуведене врсте објекта – патуљастих планета, што је одмах придодато следећим издањима уџбеника, у која аутори, што прате актуелна збивања, уносе нове астрономске резултате и открића. У неколико преосталих одељака приказују сателите, комете, метеоре и метеорите, завршавајући ово разматрање претпоставкама о еволуцији Сунчевог система.

Скоро сва поглавља у књизи прате врло корисна питања и задаци дидактичко-методичке природе; а на крају су дата практична упутства за наставнике. У њима се наглашава да астрономија није само теоријска већ и посматрачка наука, и предлаже се вежба „одређивање изгледа неба помоћу карте“. Сврха те вежбе је да се ученици оспособе да самостално обаве одговарајућу врсту „експеримената“. При том се прецизирају и конкретни задаци, скреће пажња на поступак, уз навођење адекватних примера. У напомени се заинтересовани упућују на часопис Васиона и одговарајуће рубрике у њему.⁴⁷

45 Наведено према књизи Н. Ђ. Јанковића, Откривање васионе – Историја астрономије до XIX века, Музеј науке и технике, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 347.

46 Јанковић ту додаје да на томе путу „Сунчеву пратњу чине велике планете са својим месецима, мале планете, комете, метеори, зодијачка светлост“. – Исто, стр. 419.

47 У рубрикама Прилози настави астрономије и Посматрачки прилози могу се наћи поступци и

Упутство за решавање задатака, са решењима и резултатима, уз графичке приказе на више страна, употпуњује целину са практичним радовима. А сасвим на крају књиге налазе се Прилози, међу којима су подаци о сунцу, метеорски ројеви, подаци о сателитима планета, о најсјајнијим звездама и сл. Они на изврстан начин информативно, али и „сликовито“, заокружују уџбеник приручно монографског типа.

Поред елемената дидактичко-методичке природе, овај уџбеник је ослобођен сувишног „дидактизирања“ и постаје подстицајни приручник, који се користи не само за образовно-сазнајни рад у школи, већ и изван ње. То је својеврсна „прелазна“ књига до особене стручне монографије, намењене широј популацији, која се може самостално користити и од стране астронома аматера. Заједно са најнужнијим дидактичко-педагошким материјалом, то је у знатној мери целовита, савремена и синтетичка књига. Она је, и поред наставно-програмских захтева, концепцијски и садржински обликована логиком струке и науке; а то што је у скромнијој мери подређена ужим школско-програмским захтевима, чини је „покретљивијом“ на већем територијалном подручју (Македонија, Косово и Метохија, Република Српска), па тако добија у значају и употребној вредности. Тиме што је ова приручна монографија у доброј мери ослобођена „дидактичких поштапала“, чини је приступачном корисницима за самостални креативни рад и ван образовних установа.

Овај Димитријевићеви Томићев уџбеник-приручник монографског карактера донекле поставља и нове стандарде у овој области, померајући тежиште ка педагошко-стручној књизи већег комуникативног и практичног опсега као изворишта потребних информација, али и као својеврсни подсетник. Књига-приручник, захваљујући стваралачком уделу аутора, има у виду промене које су настале код корисника новог сензибилитета, оспособљеног за самосталан рад, за већа интелектуална прегнућа у ери компјутера, за коришћење различитих извора знања.

Језик и стил уџбеника, и поред великог броја стручних термина, приступачан је корисницима и антиципира њихов лексички развој у домену ове особене струке, успостављајући донекле „сараднички“ однос. Осим ликовно-естетски допадљиве књиге, постигнута је ваљана функционална веза између текста и великог броја слика; а тај графичко-сликовни израз је подстицајан у смеру пунијег разумевања, поготову што су аутори користили углавном универзалну ликовно-графичку симболику. То нарочито долази до изражаја у издању на македонском језику где су слике у боји. И у другим издањима било би нужно ликовно обогатити их сликама и прилозима у боји. Према исказу аутора, годинама се води борба за квалитетнију ликовну опрему, што подразумева и штампање на бољем папиру. То би је учинило знатно привлачнијом, допадљивијом, па и у знатној мери функционалнијом.

методе које се користе у астрономији као и пригодне методе „за широк круг астрономских посматрања – истраживања“.

Нагласимо на крају да је овај уџбеник-монографија М. С. Димитријевића и А. С. Томића публикован у осам издања на српском до 2010,⁴⁸ допуњено издање на македонском (као књига⁴⁹) и на албанском језику.⁵⁰

Из овога се види да се поменути уџбеник користи на много ширем подручју него ли што је то Република Србија и покрајина Војводина. То показује да је његова употребна вредност па и покретљивост значајна и шире прихватљива. Када је реч о Македонији публикован је као монографија.

Миланова предисловија⁵¹ и поговори

Доста је разнолика и богата књижевна, астро-песничка и научно-публицистичка активност астронома Милана С. Димитријевића. Поред песничког и космичко-антологичарског, есејистичког, путописног и књижевно-критичког рада (о бугарским астро-песницима), успешно се и плодно огледао и у научно-публицистичком делању; осим научно-историјских и студијских захвата, писао је и бројне и различите приказе и осврте, којима ћемо се позабавити у некој другој прилици, потом рецензије за књиге из струке, али и из других области, укључујући и књижевност, као и предговоре и поговоре, који такође имају своје место у његовој монументалној и у нечему јединственој библиографији.

У периоду до 2003/2004. године Димитријевић је објавио неколико предговора и поговора различитих по садржају, обиму и функцији. На предговор гледа као на сажетији или дужи напис што се налази на почетку књиге или публикације, са циљем да упозна читаоца са стваралачком личношћу аутора, његовим животним интересовањима и преокупацијама, као и са важнијим карактеристикама његовог дела.

Поговор је краћи напис, који се објављује на крају књиге, са задатком да истакне неке важније особености дела као и да назначи појединости његовог настајања, са подацима о писцу, стваралачком процесу, његовим ставовима и погледима.⁵²

Наш астроном и песник је почетком новог миленијума написао Поговор (једног Милана) за збирку хуморно-ироничних стихова Испод писте...глисте Миодрага Д. Дачића са мало необичним потписом.⁵³

48 М. С. Димитријевић, А. С. Томић, *Астрономија за IV разред гимназије природно-математичког смера*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, 1995, 1998, 2001, 2002, 2005, 2008; Завод за издавање уџбеника, Српско Сарајево, 2002.

49 М. С. Димитријевић, А. С. Томић, *Астрономија*, Македонско астрономско друштво, Скопље, 1998.

50 М. С. Димитријевић, А. С. Томић, *Astronomia per klasen IV te gimnazit te drejtimet matematikar-naturor, Botimi i pare (Enti i teksteve dhe imjeteve mesimore)*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.

51 Предисловије је код Вука Крацића назив за предговор. У Вуковој преписци стоји дословце: „Знам да ће вам се допасти предисловије“, Љ. Стојановић, Вукова преписка, Београд, 1908, књ. 2, 189.

52 По функцији, вредности и намени, у много чему је близак предговору: „Разлика је само у називу, а она означава место на коме је такав текст објављен – на почетку или на крају књиге“ – Др Станиша Величковић, Школски речник књижевних и сродних појмова, Ниш, 1988, стр. 155.

53 Један Дача са Звездаре под псеудонимом Миодраг Д. Дачић, Испод писте... глисте – сликована хроника о новом поретку, Читога штампa, Београд, 2002. И ПОГ ОВОР (једног Милана) на крају књиге има гакође несубјачан потпис: један Милан са Звездаре, под псеудонимом Милан С. Димитријевић.

У поднаслову књиге стоји: сликована хроника о новом поретку, што указује на хуморно сатирични дух Дачићевог певања. У уводном пасусу Димитријевић, у складу са функцијом говора, наглашава да је збирка настала „у једном незамисливом времену када су, на прагу трећег миленијума, по Београду падале бомбе“. И одмах скреће пажњу на атмосферу и ситуацију у којој је стварана, наводећи следеће стихове:

„скот нам куће стално гађа
из ваздуха и са лађа
у мостове олош циља
разваљује све од миља“.

А онда аутобиографски записује да га је почетак агресије НАТО-алијансе затекао у Чешкој. И док су велике „патриоте“ бежале из Србије, главом без обзира, Димитријевић је, свестан својих дужности и обавеза, „пошао ка Србији“.⁵⁴ У Београду, на Опсерваторији, где је био директор, дочекује га Дача са шајкачом на глави.⁵⁵ „Сваки човек са шајкачом је војник отаџбине. Спреман је да је брани“, додаје Димитријевић. Па у шаљивом тону напомиње како је Дачић, под шајкачом „почео да пева“ и да поручује белосветском „олошу“:

„Нато пени сикће прети
дам им две-три руковети“.

У поговору Милан саопштава податке о томе како су Дачине песме припомагале да се лакше поднесе силничко утеривање бомбама у благодети новог светског поретка од стране амеро-фашиста и њихових савезника;⁵⁶ „те како је Дачић песмом Нови поредак и мој ћора обележио 21. април 1999. два месеца од рођења унукe Иве“, која је могла да буде „колатерална штета“ саксофонисте Била Клинтонa. Песму ПИОНИ-ри НАТО-патка и ЊИХОВА памет КРАТКА, којом почиње други циклус Нова рђа милосрђа, Дачић је читао на Дан Београдске опсерваторије, 7. априла 1999. док су падале бомбе, сазнајемо из говора. На рођендан, 26. маја 1999. Дачић пише песму Риме правим, речи недостају и њоме хуморно-иронично увесељава своје пријатеље.

У стиховима се у скаредном тону помињу многа имена тадашње америчке и европске политике, што су донела безумну одлуку о бомбардовању Југославије. И у Поговору (једног Милана) се, с пуно разлога, истиче да ће будућим поколењима бити теже „да без историјског

⁵⁴ Поговорник Димитријевић, у мало драматичном тону пише: „Будимпештацка поноћ. Једва сам на крају последњег колосека нашао празан воз за Београд. На граници, мађарски цариник, темељито претреса, разбацује ствари. – Зашто идеш тамо? Идем да браним своју земљу од НАТО-зливоцаца! у торби – књиге и белешке (...) – Какве су то књиге? АНТИ-НАТО књиге! – Дај пасош...“

⁵⁵ Шајкача је обележје народне војске из доба Обреновића, објашњава Димитријевић.

⁵⁶ Астроном Дачић пева у двостиху:

„новом срећом газда жели
да прекрије космос цели“.

поговора или коментара схвате ко су то Фокнер Рије, Герхард Шредер, Јошка Фишер, Руди Шарпинг, Хелена Ранга, Ричард Холбрук и њима слични“. А управо назнаке у овом поговору припомажу да се боље схвати Дачићева стихована хроника у народном орском двостиху који је карактеристичан за лирику ослободилачког рата. Ту се налазе и указивања када су и како настале поједине песме, шта их је условило и каква им је намена. Димитријевићев поговор одговара на ова и слична питања, и то у виду једне мање расправе, што именује НАТО зликовце којима би историја требало да суди за многобројне невинне жртве.⁵⁷

Поред тога, у поговору су регистровани детаљи о поводима, раздобљу и ритму у коме су песме настајале,⁵⁸ као и о структури саме књиге и цикличних целина у њој.⁵⁹ За потресну песму Ања, Димитријевић истиче да је написана 12. јуна 2000. и да је посвећена унучици Ањи, „која је после 23 дана живота умрла од Едвардсовог синдрома“. ⁶⁰ Сасвим на крају поговора, Милан бележи да ће ови стихови, којима се један песник супротставља бомбама НАТО солдатеске, можда неке засметати. „Али и за њих се у песмама ове књиге налази порука“:

“пионима Човек смета
што планетом гордо шета.”

Управо у моменту док Димитријевић пише поговор и апострофира наведену поруку, и сам је лично под сваковрсним политичким

57 Аутор оне књиге је, такође, у време НАТО-агресије писао о страдању нашег народа. Поменимо само неке наслове: НАТО зло и сатана, Постмодерни рат, Технократија и основе фашистократије, Политичке партије и рат, Ка редифиницији братске помоћи и зла и др. А неке од тих текстова је и објавио, на пример: Нови поредак у име “светле” будућности, „Нови пут“ (Јагодина), 9. јун 1999. Намерава да те текстове, заједно са записима о смрти (Канцерозно пролеће), страдању и болу (лечење од сенсе), заједно са помало сигналистичким стиховима (Београде бомбардан), публикује као целину. У књизи о литератури за децу, на подстицаје проф. др Миљивоја Павловића, указујемо на основне податке у вези са НАТО агресијом:

Почев од 24. марта 1999, током 78 дана и ноћи, авијација НАТО алијансе извела је 22200 борбених летова и на нашу земљу бацила око 25000 тона најразоријег експлозива. У акцији Милосрдици аићево, изведеној мимо одредби међународног права и без сагласности Уједињених нација, страдали су људи и деца, уништавани привредни потенцијали и споменици културе, угрожена природна богатства. На трагу мисли Данила Киша, да ниједан савремени писац нема право да пише песме или приче, а да прво не проговори против логора и гулага, писац Радослав Братић је изјавио у Политици од 14. децембра 2002. године: „Данас ни један писац нема морално право да пише било шта а да прво не проговори против злочина НАТО-а.

Српска култура је целином свог деловања била уз свој народ као снажно противуружје агресији. О слободољубивој, патриотској и космополитској активности српских уметника за време НАТО агресије писао је и Миљивоје Павловић у књизи Авангарда, неоавангарда и сигнализам, Просвета, Београд, 2002, стр. 356-359.

58 Књига је писана „у периоду од октобра 1998. до 19. јуна 1999, осим Бајке из априла 1998, песме Ања, писане 12. јуна 2000. и завршне песме Дитирамб, 31. марта 2001“.

59 Када је реч о структури и садржају три циклуса Милан наглашава да се у првом Епрувета новог свста описује предигра утеривању Срба бомбама у нови светски поредак; други циклус Нова рђа милосрђа је из врсмена у коме се опako “милосрђе” Америке и Европе погубљено изливало на путничке возове, болнице, мостове, фабрике, рафинерије. А трећи, завршни, После свега стегла, „одудар од прва два и тек у заједници са њима добија право значење“.

60 У души тужног деда Даче “и то је ‘колатерална штета’ нових рђа милосрђа који су данима, ко зна чимс, бомбардовали рафинерије и хемијску индустрију, по Београду и околини, загађујући наш град разним отровима који оштећују гене”.

притисцима па и прогонима, поред осталог, што научно-стваралачки планетом „гордо шета“, учествујући на више од 200 научних скупова.”

Из целине говора произилази да Милан врло добро познаје аутора Дачића и његово укупно стваралаштво, посебно у области астрономије.⁶¹

Уобичајено је да предговоре-поговоре ове врсте пишу углавном књижевни критичари и историчари литературе. Међутим Димитријевић, који је и сам песник и астроном, прихватио се овог посла који је ваљано обавио, износећи најважније податке о лирском хроничару трагичних момената наше епохе, запажања о самом делу, па и о извесним вредносним аспектима „стиховане хронике“. Његова поговорничка указивања у много чему олакшавају дубље схватање провокативних садржаја, како дела тако и драматичног времена у коме је оно настајало.

Овај Димитријевићев разговор, као и предговори које је написао, особени су и по томе што је у њима изложио своје ангажовано виђење поезије и литературе уопште, њене друштвене улоге, а при том је саопштио и неке важније видове своје експлицитне поетике, као и друштвено-историјске па и теоријско-сазнајне аспекте савремене епохе.

Наредне 2003. године, на путешественој релацији: Београд, Атина, Санторино, Монемвазија, (април-мај), што је у свему у складу са Милановом животно-делатном теоријом, написао је помало лирски инспирисан предговор за роман Ратник Милана Јовановића.⁶² За мото је узео исказ Првослава Ралића који упућује на две човекове обузетости: астралним и телевизијско-медијским.⁶³ У духу онога што је издвојио као мото, само још сликовитије и симболички раскошније, наш астроном дочарава звездама осуто небо над Београдом, његову чаробну лепоту када се посматра са Народне опсерваторије „на угаоној – Деспотовој кули, горње тврђаве, раскошног украса српске престонице: Ту је управо стајао коњаник Стојко у ноћи којом почиње овај историјски роман“, што је својеврсна фрескослика средњовековне Србије, како добро оцењује Димитријевић.

У овом астро-поетском предговорничком тексту Милан спретно спаја биографско и мемоарско, есејистички надахнуто и астро-философско, уже историјско и лирско; поетолошко, у вези са ликовима, драматичним збивањима и социопсихолошким аспектима. У све то укључује рефлексије о универзуму; издваја потресне и драматичне појединости; прави занимљива поређења на линији оивчавања

61 О Дачићу пише као о узорном ученику Чачанске гимназије, доктору наука који проучава проблеме геодетске астрономије, „научнику чији су резултати познати и ван граница наше земље“.

Ми додајемо да је Миодраг Дачић и музички образован, што се може видети из неговања мелодичности и ритмике у стиховима, а успешно се бави и фотографијом. У зборницима Конференције Развој астрономије код Срба III, IV, V и VI налазе се бројне његове фотографије.

62 М. С. Димитријевић, Звезда над деспотовом кулом (уместо предговора), у књизи Милана Јовановића Ратник, Чигоја, Београд, 2003

63 „Људи су од свог настанка, до недавно, ноћу посматрали звезде и разговарали са њима. Данас гледају телевизију и ћуте“ - Првослав Ралић.

Макијавелија и деспота Стефана, уз назначаване хамлетовске атмосфере, са утварним појавама изнад бедема и куле. Предговор завршава астро-поентом која астрономске светлосне године прожима поетским визијама Бранислава Петровића.

Након уводног приступа, Димитријевић сажето биографски пише о подужем Јовановићевом сазревању и лепом познанству, друговању и пријатељским разговорима; те одласку у Минхен, плодној креативној усамљености, уз концизно помињање његовог романа Монах, који мало некритички „воздиже“ као дело коме је „тешко наћи узор“.

У почетном и завршном делу поговора наш песник се, на есејистички начин, бави тумачењем астрофилозофских аспеката Јовановићевог романа Ратник, запажајући да једном ослобођена „енергија стваралачких потреба инспирише нове подухвате“ и наставља са указивањем да је потреба за новим сазнањима, открићима и истраживањима Универзума, око нас и у нама, „старија од историје“. Ту помиње астронома Едвина Хабла који је открио да је Васиона коју смо познавали само сићушни део много већег и величанственијег Универзума. При том истиче да жеђ за сазнањем човека разликује од животиње и приближава га звездама, попут нагона што „не може бити задовољен и не да се потиснути“, цитира Димитријевић овог знаменитог астронома.

Потом, на свој начин, обраћа пажњу процвату уметности у нарочито тешким и кризним временима, и то илуструје креативним узлетима у Фиренци у време сукоба Гвелфа и Гибелина, и високим домаћајима у средњовековној Србији; па закључује да се човек тада предаје исконском и изворном креативном нагону, „намењујући своје дело божанској сили звезданог неба и потоњим нараштајима, у неком срећнијем времену“, без тражења награда и признања.⁶⁴

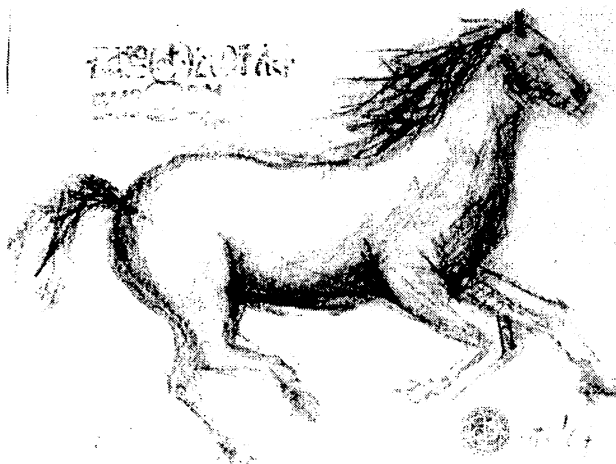
У овом контексту Милан С. Димитријевић скреће пажњу на занимљив Јовановићев стваралачки процес и поступак. Аутор Ратника, пошто је у Минхену нашао посао који му је одузимао пуно времена и снаге, није клонуо и посустао, нити су га те тешкоће могле зауставити у унутрашњој, просто нагонској потреби за стваралаштвом. И како је причао Милану: набавио је диктафон и уз његову помоћ, у току редовних радних обавеза, осмишљавао и стварао свој нови роман Ратник, користећи тако техничка средства за ефикаснији и плоднији рад. У вечерње сате, када је био уморан и мање креативан, прекуцавао је и уобличавао ово дело. У њега је, поред Србије деспота Стефана Лазаревића, уградио и свој доживљај и виђење Крита и Родоса, које је својевремено посетио и доживео, богатећи своју личност и дело. Јовановић је те садржаје свести и душевна проживљавања, у суочењу са поменутиим грчким острвима, унео у роман Ратник. И та изворна дoживљајна опажања, прожео је рефлексивним и естетским елементима.

⁶⁴ Димитријевић овде цитира афористички снажну мисао Виљема Оранског који је рекао: „Није неопходно надати се успеху да би се започео подухват“.

је што је Димитријевић скренуо пажњу на њих. Поред главног јунака романа Ратник, војводе Гојка, који је и један од најважнијих носилаца радње, оца Макарија, Димитријевић помиње и друге важне личности, попут Евдокије, Полексија, аге Алије Карача, Јаглике и других. То су све углавном драматичне, и у много чему трагичне судбине, које носе роман.

У предговорима и поговорима, па и за остварења за која није најкомпетентнији, Милан С. Димитријевић показује широку културу, ерудицију и енциклопедијску обавештеност. При том се не држи строго неких поетичких начела и норми, већ пише онако како сагледава поједине појаве и личности, њихов стваралачки процес и интересовања, апострофирајући оно што сматра важним и животворним. У та разматрања уноси више есејистичких, стручно астрофизичарских, повремено етичких и социолошких елемената, а мање уметничко-естетских валоризација. Гледано у целини, његови предговори и поговори су информативни, коментаторски дочаравају представу о стваралачким личностима којима се бави; истовремено допуњујући слику о његовој разноврсној активности и на овом пољу.

(наставка у наредном броју)

Димитријевић скреће пажњу на пишева разматрања о божанском, те о космичкој спреси неба, човека и Земље, као и о смерном прихватању свега онога што не може да се промени, у духу оне познате молбе Богу: да нам да равнодушност према стварима које се не могу променити, „храброст у односу према стварима које се могу променити“ и мудрост да би се могле разликовати једне од других.

Писац предговора прави поређење између Енценсберговог певања и овенчавања Макијавелија,⁶⁵ са Јовановићевим овенчавањем деспота Стефана, његових војвода и народа. Ту посебно издваја Деспотову кулу на којој је данас „Народна опсерваторија“, наглашава по четврти пут. Са те куле је војвода Гојко „знао сатима да посматра како се Сава улива у Дунав“; док су војници говорили „да се попут утваре изненада појављује на бедемима и кулама“, Милан овим цитатима дочарава „хамлетовску“ атмосферу. Са те куле и данас посматрачи, уз помоћ телескопа, погледом преваљују светлосне године удаљености до звезда, додаје наш астро-песник. Поменути исказ му је послужио као повод да наведе метафоричне стихове Бранислава Петровића о узбудљивости светлосне године.⁶⁶ У коментару тих стихова Димитријевић прецизира да је светлосна година лепа „зато што оживљује прошлост“.

Аутор овог предисловија обраћа извесну пажњу и важнијим историјским појединостима, које се односе на владавину деспота Стефана, његов прелазак у Београд, зидање Саборне цркве, болнице, двора, митрополије и др. Иако Јовановић у роману Ратник описује догађаје из даље прошлости, дело, према оцени писца предговора, има и додирних тачака „са нашим временом управо по трагичним збивањима и догађајима“. У том смислу роман открива универзалност људске природе, када се крупне историјске промене „своде на промену руха пропагандиста и декор...“ Као пример за ову констатацију Милан, у овом случају мало цитатолошки неспретно, наводи пример ауторовог идиличног описа осећања витеза Ђуке.⁶⁷

Упадљиво је да између ових оцена и запажања, неприкладно, убацује извесне поетолошке елементе о мотивско-тематском, жанровском и психолошком. Ту настоји да типично историјски роман жанровски одреди и као унеколико авантуристичко дело, и при том показује скромно познавање генеалошко-обликостворних аспеката.

Књижевни ликови, као скуп одговарајућих моралних, социјалних, мисаоних и других својстава, имају важно место у сваком делу, и добро

⁶⁵ „Никола, Никола, петстогодишњи брате, венцем овим од шкртих речи тврду ти главу овенчавам“, наводи Димитријевић.

⁶⁶ Б. Петровић у песми истиче:
„Како је узбудљива светлосна година
како је савршена како је сигурна
који се домогну светлосне године
има да путују“.

⁶⁷ Ђука је, према овом цитату, „жудео за топлином дома, загрљајем своје још недовољно љубљене госпе, будућом децом и песмом крстова који обрађују његове породичне винограде“.